

КОНЦЕПТИ ЯК СПІВВІДНОСНІ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СЛОВА ПОНЯТТЯ

М.М.Полюжин

Уж городський національний університет, Україна

Як відомо, вивчення мови не може бути відокремлено від людської концептуалізації. Про це красномовно свідчить когнітивна лінгвістика, в якій значення розглядається як вербалізоване знання, як діяльнісний акт мислення, прирівнюючись, таким чином, до концептуалізації. Остання інтегрується в широкому плані як понятійна класифікація; вона є, по суті справи, одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні нею наявної про навколишній світ інформації, яка, врешті-решт, веде до утворення **концептів**, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини.

Зупинимось докладніше на понятті **концепту** як терміна, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини. Його найчастіше розглядають як оперативну і змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, а також усієї картини світу, що відображається в людській психіці. Поняття концепту відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина у процесі мислення і які відображають зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді певних “квантів” знання.

Концепти виникають у процесі набування знань та отримання інформації про об'єкти та їх властивості, причому ця інформація може включати відомості про уявлювані світи та можливий стан справ у них. У сумарному вираженні такі відомості включають у себе те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про навколишній світ. Концепти зводять різноманітність явищ, які спостерігаються чи уявляються, до чогось одного, підводячи їх під одну рубрику: вони дають змогу зберігати знання про світ і виявляються складовими елементами концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи. При цьому два і більше різних об'єктів можуть розглядатися як зразки і представники одного класу та категорії.

Усю пізнавальну (когнітивну) діяльність людини можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність поєднується з необхідністю ототожнювати й розрізняти об'єкти. Концепти виникають для забезпечення таких операцій. Для виділення концептів необхідна і перцептуальна здатність виділяти деякі ознаки, предметні дії з об'єктами, їх кінцеві цілі та оцінка таких дій і т.п., але знаючи роль усіх тих чинників, когнітологія, однак, не може відповісти на питання про те, як виникають концепти за винятком того, що вказує на процес утворення смислів у найзагальнішому вигляді.

Ученими сьогодні все більше висловлюється думка про те, що найкращий доступ для виділення та опису природи концепту забезпечує мова. При цьому

одні з них дотримуються думки, що найпростішим концептом слід вважати такий, який представлений одним словом, а складнішими такі, які репрезентовані у словосполученнях і реченнях. Інші вбачають найпростіші концепти в найпростіших ознаках або маркерах, виявлених у ході компонентного аналізу лексики. Треті, і серед них, перш за все, А. Вежбицька, вважали, що аналіз лексичних систем мов можна привести до виявлення невеликого числа “примітивів” (типу “хтось”, “щось”, “річ”, “місце” і т.п.), сполученням яких можна описати весь словниковий склад мови. окрему групу складають учені, які поділяють точку зору про те, що частина концептуальної інформації має мовну прив’язку, тобто способи їх мовного вираження, але частина цієї інформації представляється у психіці людини принципово іншим шляхом, тобто **ментальними репрезентаціями** іншого типу – образами, малюнками, схемами і т.п. Наприклад, різницю між представниками рослинного і тваринного світу ми можемо продемонструвати не як сукупності різних ознак або концептуальних об’єднань, а скоріше тим, що їх легко розрізняємо і що їх концепти дані нам перш за все образно.

Не підлягає сумніву той факт, що найважливіші концепти кодуються саме в мові. Висловлюються також твердження про те, що центральні для людської психіки концепти відображені в граматиці мов і що саме граматична категоризація утворює ту концептуальну мережу, той каркас для розподілу всього концептуального матеріалу, який виражений лексично. Так, за словами Телми, у граматиці знаходять відображення ті концепти, які є найсуттєвішими для тієї чи іншої мови.

Для утворення концептуальної системи необхідно припустити існування деяких вихідних або первинних концептів, із яких пізніше розвиваються усі інші, що залишилися. Концепти як інтерпретатори смислів весь час піддаються подальшим уточненням та модифікаціям унаслідок впливу інших концептів. Візьмемо, наприклад, таку ознаку як “голубий”, яка, з одного боку, інтерпретується як ознака кольору, а з іншого – дробиться шляхом указівки на його інтенсивність (пор. *голубий, блакитний, тьмно-синій* і т.п.) та збагачується іншими характеристиками, які навіть виходять за межі ад’єктивного класу лексики. Навіть сама можливість інтерпретувати різні концепти в різних співвідношеннях свідчить про те, що і число концептів, і обсяг їх змісту безперервно піддаються змінам, викликаним постійними змінами навколишнього світу. Щоб вижити в такому світі, людські знання повинні набувати все більшої рухомості та гнучкості, збагачувати себе адаптивною здатністю.

Предметом пошуків у когнітивній семантиці часто виступають найсуттєвіші для побудови концептуальної системи концепти, тобто ті, які організують сам концептуальний простір і виступають як головні рубрики його членування. Багато з учених поділяють точку зору Джекендофа, що основними конститuantами концептуальної системи є близькі “семантичним частинам мови” концепти – концепт об’єкта і його частин, руху, дії, місця або простору, часу,

ознаки і т.п. Ця точка зору близька як до тих висловлювань, які наполягають на перевазі граматичних категорій для організації ментального лексикону, так і до тих, які доводили першочергову значущість для становлення й функціонування мови тих концептуальних основ, які маркують розподіл слів за частинами мови і які, є всі підстави вважати, передують мові, формуючись як головні концепти сприйняття і членування світу.

Вивчення глибинних концептів, що локалізовані у свідомості людей, висувають на порядок денний важливі завдання – вичленити сукупність ознак, які складають їх зміст. Першою такою ознакою є те, що **концепт, як універсальна понятійна категорія, наділений змістом, на відміну від семантики, котра є мовним явищем.** У той час як семантика лексем членується на семантичні компоненти, зміст концепту – на концептуальні ознаки. Усякий лінгвістичний аналіз, що здійснюється в напрямі від семантики слова до змісту концепту, дає змогу за допомогою сем різного типу, що актуалізуються в сукупності випадків уживання слова, вичленити концептуальні ознаки, які утворюють зміст концепту. Когнітивний аналіз, що є фактично виявленням змісту концептів, передбачає аналіз системних значень і мовленнєвих уживань лексичних одиниць, що вербалізують відповідний концепт, а також логічний аналіз денотатів.

Однак таке тлумачення співвідношення концепту і значення не є єдино можливим. Концепти – це скоріше посередники між словами та екстралінгвальною дійсністю, і значення не може бути зведено до концептів, що його утворюють. Правильніше, на наш погляд, було б говорити про концепти як **співвідносні зі значенням слова поняття.** Як вважає О.С.Кубрякова, значенням слова стає концепт, “охоплений знаком”. Не значення, як вважає А. Вежбицька, є незалежними від мови, незалежними від мови є саме концепти, ідеї, уявлення, і не випадковим є той безперечний факт, що тільки певна частина їх знаходить свою мовну об’єктивацію. Відношення між концептом і значеннями з цієї причини є достатньо складними: так, у сполучнику “і” або “але” навряд чи можна констатувати наявність значення, але концепти, які за ними стоять, достатньо ясні (сполучення, протиставлення і т.п.). точно так можна припустити, що у всіх людей є загальні уявлення про те, як реагує людина на контакт із об’єктом, який впливає на неї своєю температурою, але значення, зафіксовані у словах типу *обпект ися, згоріт и, т епло, жар* і т.п. відображають тільки певну частину цього концепту і є залежними від мови.

Є підстави вважати, що в когнітивній лінгвістиці перспективним є той напрям у семантиці, який захищає ідеї про протиставленість концептуального рівня семантичному (мовному). Висунуті М. Бірвішем і підтримані його колегами думки вже знайшли втілення у так званій дворівневій теорії значення. А. Вежбицька у своїх працях намагається показати, як деякі загальнолюдські (якщо не універсальні) концепти по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, а отже, і фіксуються у різних значеннях.